

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Prehistoric loanwords in Armenian: Hurro-Urartian, Kartvelian, and the unclassified substrate

Nielsen, R.T.

Citation

Nielsen, R. T. (2023, November 7). *Prehistoric loanwords in Armenian: Hurro-Urartian, Kartvelian, and the unclassified substrate*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3656151>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3656151>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Samenvatting

Titel: “Prehistorische leenwoorden in het Armeens: Hurro-Urartees, Kartveels en het ongeclassificeerde substraat”.

Dit proefschrift onderzoekt het taalcontact tussen het Armeens en verschillende taalgemeenschappen in de periode voor het ontstaan van de Armeense literaire traditie. Het Armeens behoort tot de Indo-Europese talen, maar het is reeds bekend dat het een grote hoeveelheid woorden bevat die niet terug te voeren zijn op het gemeenschappelijke Proto-Indo-Europees. Eerder onderzoek heeft zich vooral gericht op de grote hoeveelheid woordmateriaal uit Iraanse talen, en uit het Grieks en het Syrisch, die de Armeense taal beïnvloedden na de introductie van het christendom. In dit proefschrift ligt de nadruk daarentegen op de leenwoorden uit de Hurro-Urartese talen, de Kartveelse talen en ten slotte uit één of meer onbekende talen, die ook woorden hebben achtergelaten in andere Indo-Europese talen.

Hoofdstuk 1 is een korte inleiding tot de studie van de contacten van het Armeens. Erkend wordt dat meer dan tachtig procent van de Armeense woordenschat niet geërfd is van het Proto-Indo-Europees, en dat de etymologie van ongeveer de helft van alle Armeense woorden onbekend is. Vervolgens worden het doel en de werkwijze van het proefschrift gepresenteerd. Ten eerste is het doel een kritische evaluatie en afbakening van de drie eerder genoemde lagen van leenwoorden in het Armeens. Oudere voorstellen voor etymologieën van leenwoorden worden besproken en er wordt nieuw materiaal aangeleverd. Ten tweede poogt het proefschrift te beoordelen in hoeverre deze drie leenwoordencorpora licht kunnen werpen op de prehistorie van Armeenstalige bevolkingen, vooral met betrekking tot migraties en hun datering.

Hoofdstuk 2 behandelt de leenwoorden uit het Hurritisch en het Urartees. Deze twee nauw verwante talen, die fragmentarisch bewaard zijn vanaf het laatste deel van het derde millennium tot de val van het Urartese rijk in de zevende eeuw v. Chr., hebben reeds vroeg de interesse gewekt binnen de Armeense etymologie. Ondanks een relatief grote rijkdom aan oudere etymologische voorstellen, kan slechts van acht Armeense woorden aangetoond worden dat ze ontleend zijn aan het Hurritisch of het Urartees. Als gevolg van de nauwe overeenkomsten tussen de twee talen is het in veel gevallen niet mogelijk om te bepalen welke taal de directe donor was. Naast deze negen woorden zijn er nog elf woorden die mogelijk ontleningen uit het Hurro-Urartees zijn. Bovendien moet worden erkend dat vanwege de beperkte Hurritische en Urartese corpora niet kan worden uitgesloten dat nog meer Armeense woorden waarvan de etymologie niet bekend is in feite Hurro-Urartese leenwoorden zijn. Vervolgens wordt de relatieve chronologie van deze ontleningen besproken. Vastgesteld wordt dat ze de Armeense klankverschuiving moeten hebben gevolgd, maar voorafgegaan zijn door een aantal andere klankveranderingen, waaronder de meta-these van de clusters **TR* en **DR*, en de verzwakking van de sequentie **-VpC-*. Dit maakt het mogelijk om het contact tussen het Armeens en het Hurro-Urartees eerder te plaatsen dan het eerste contact tussen het Armeens en het Oud-Iraans, in overeenstemming met de aanname dat het plaatsvond voor de ineenstorting van het Urartese rijk rond 700 v. Chr. Semantisch gezien kunnen de Hurro-Urartese leenwoorden grofweg worden geclassificeerd als “cultuurwoorden” (bijv. Armeens *xatol* ‘druif’ en *san* ‘ketel’). Er is dus geen bewijs voor een vergaande invloed op de Armeense woordenschat. Deze observatie doet vermoeden dat het contact tussen het Hurro-Urartees en het Armeens relatief oppervlakkig was, en misschien niet erg langdurig.

Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 het contact tussen het Armeens en het Kartveels besproken. Meestal wordt aangenomen dat de Kartveelse talen, waaronder het Georgisch, Mingreels, Laz en Svan, afkomstig zijn uit de zuidelijke Kaukasus. Het is dus mogelijk dat er een vorm van Proto-Kartveels werd gesproken in het gebied toen Indo-Europese of Proto-Armeense sprekers naar het gebied trokken. Er wordt ook dikwijls aangenomen dat de typologische, vooral fonologische, kenmerken, die het Armeens vertoont in vergelijking met andere Indo-Europese talen, het resultaat zijn van een taalverschui-

ving onder een voorheen Kartveels-sprekende bevolking. In deze context is het opvallend dat slechts zeer weinig Armeense woorden van oudsher worden toegeschreven aan het Kartveels. Als gevolg van de etymologische analyses in dit hoofdstuk moet desondanks vastgesteld worden dat de Kartveelse talen de Armeense woordenschat in verschillende tijdsperioden hebben beïnvloed. De jongste van deze leenwoorden komen uit de Zan-talen, d.w.z. Mingreels en Laz, en hebben voornamelijk betrekking op het dagelijks leven en het houden van dieren. Een groep van iets oudere leenwoorden toont aan dat het contact tussen het Kartveels en het Armeens al plaatsvond vanaf het uiteenvallen van de gemeenschappelijke Georgisch-Zanische oertaal. Sommige ontleningen kunnen zelfs al zijn overgedragen voordat het Armeens leenwoorden van het Hurro-Urartees opneemt.

Het tweede deel van hoofdstuk 3 bespreekt een aantal woorden in de Kartveelse talen die kunnen worden toegeschreven aan het "Proto-Armeens", d.w.z. een voorloper van het Armeens die nog niet alle historische klankveranderingen had ondergaan. Hoewel veel van deze etymologieën met enige onzekerheid zijn omgeven, kunnen we toch vaststellen dat een archaïsche vorm van het Armeens invloed heeft gehad op de Kartveelse woordenschat. Het meest bekend is het woord voor 'wijn' (vgl. Georgisch *ywino*, Armeens *gini* < Proto-Indo-Europees **uoiHn-*), waarvan op basis van een diepgaande discussie hier kan worden vastgesteld dat het inderdaad een Armeens leenwoord is. Sommige van deze woorden laten ook een iets exactere datering toe. Van bijzonder belang is het woord voor 'voorde' (vgl. Georgisch *poni*, Armeens *hun* < Proto-Indo-Europees **pontH-*) dat voorafgaat aan de Armeense verzwakking van initiële **p-* en de ontwikkeling van **-on-* naar *-un-*. Deze klankrelaties wijzen uit dat het contact tussen het Armeens en het Kartveels eerder moet zijn begonnen dan het contact tussen het Armeens en het Hurro-Urartees, waarvan geen van de relevante leenwoorden deze klankveranderingen vertoont.

Hoofdstuk 4 is het meest uitgebreide in het proefschrift. Het behandelt een groot aantal woorden waarvan kan worden aangetoond dat ze behoren tot de vroegste leenwoorden die werden opgenomen nadat het Proto-Armeens was afgesplitst van het Proto-Indo-Europees. De bron van deze leenwoorden is echter onbekend. Met andere woorden, het zijn wat conventioneel "substraatwoorden" worden genoemd. We beginnen met een methodologische dis-

cussie. Leenwoorden uit onbekende talen kunnen worden geïdentificeerd op basis van een aantal criteria, maar het is vooral indicatief als het woord onregelmatige fonologische correspondenties vertoont met soortgelijke woorden in andere, verwante (d.w.z. Indo-Europese) talen. Er zijn echter een aantal valkuilen gekoppeld aan een dergelijke werkwijze, en er wordt betoogd dat eerder werk op dit gebied ietwat te inclusief is geweest in de zoektocht naar substraatwoorden. Na een grondige analyse van 85 etymologieën wordt geconcludeerd dat slechts iets meer dan de helft hiervan kan worden geclassificeerd als zeer vroege leenwoorden uit een of meer onbekende talen. De rest zijn ofwel regelmatig overgeërfde woorden, latere leenwoorden, of woorden waarvan de etymologie onbekend blijft. Deze ontleningen hebben gemeen dat ze ook in andere Indo-Europese talen zijn opgetekend. Omdat ze echter voorafgaan aan de overgrote meerderheid van de klankveranderingen in het Armeens, moet dit relatief kort na de splitsing van de Indo-Europese dialecten zijn gebeurd. Onder deze woorden is er een bijzonder grote overlap tussen Armeense en Griekse woorden, wat doet vermoeden dat de dialecten waaruit deze talen zijn ontstaan dicht bij elkaar werden gesproken. Daarnaast is er echter ook een beduidende overlap met het Italiaans en Germaans, wat de indruk wekt dat deze takken zich nog steeds in dezelfde periferie bevonden. Bij een dergelijke kwantitatieve analyse blijft het echter onduidelijk in hoeverre de overlap van “substraatglossen” te wijten is aan toevalligheden in de overdracht. Uiteindelijk staat echter toch boven kijf dat de voorloper van het Armeens geografisch tot de “kerntalen” van de Indo-Europese familie behoort en daarom een tijdlang in de Pontisch-Kaspische steppe gesitueerd was.

Tot slot worden in hoofdstuk 5 een aantal kernbevindingen samengevat en verder uitgewerkt. Van de drie taalcontactsituaties die in dit proefschrift worden besproken, is het Hurro-Urartese contact het jongste. Er is een overlap met het Kartveelse taalcontact, dat vele eeuwen omspannt, maar eerder begint. Van essentieel belang is dat de vroegste leenwoorden uit het Proto-Armeens in het Kartveels waarschijnlijk dateren van vóór het Hurro-Urartese taalcontact. Dit toont aan dat Armeenstalige groepen tegen het einde van het tweede millennium v. Chr. al in de zuidelijke Kaukasus aanwezig waren. De meerderheid van de geleerden neemt traditioneel aan dat Armeenstalige groepen pas na 1200 v. Chr. vanuit het Balkanschiereiland naar Oost-Anatolië trokken. De hierboven genoemde

taalkundige bevindingen roepen echter twijfel op over dit scenario en doen ons juist aannemen dat het Proto-Armeens al ten tijde van het Hettitische Rijk in de Kaukasus werd gesproken. Een dergelijke veronderstelling is meer in lijn met een alternatieve hypothese, namelijk dat de introductie van de Armeense taal in de Kaukasus samenvalt met de overgang van de agrarische Kura-Araxescultuur naar de meer nomadische Trialeti-Vanajorcultuur rond 2000 v. Chr. Dit scenario wordt nu ondersteund door onderzoek naar prehistorisch DNA. Voorafgaand aan deze migraties tonen de vroegste leenwoorden aan dat de voorloper van het Armeens behoorde tot een kerngroep van Indo-Europese talen die geleidelijk overgingen van een puur nomadisch bestaan naar sporadische landbouw en tegelijkertijd in contact kwamen met niet-Indo-Europese talen.

